

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΛΟΝΔΙΝΟΥ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΧΑΛΙΩΤΗΣ

Ιδρυτής: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διευθύντης: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ¹⁾

Ὁ Ρήγας εἶναι ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποῦ μὲ τὸ θάνατό τους ἔδωσαν ζωὴ σὲ ἰδέες καὶ σὲ ἔθνη, ποῦ στὴ ζωὴ τους μὲ τὰ κηρύγματα τους ἔφεραν τόση συγκίνηση καὶ τόσες ἐλπίδες. Καὶ ὅλα αὐτὰ γρήγορα πρὶν ὁ κόσμος μάθῃ, τί εἶν' αὐτὸς ὁ Ρήγας, ποῖο εἶναι τὸ ὄνομά του τὸ πραγματικό, ποῖο εἶναι τὸ πρόγραμμά του. Ἔως χθές, ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμη, λίγα πράγματα γνωρίζουμε γιὰ τὴ ζωὴ του, ὑπάρχουν τόσες ἀμφισβητήσεις, τόσες φήμες ἀόριστες... Μόνο γιὰ τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ἐργασίας του, γιὰ τοὺς τελευταίους συνεργάτες του ἐμάθαμε περισσότερες πληροφορίες ἀπὸ ἔγγραφα ποῦ ἀντιγράφηκαν στὴ Βιέννη πρῶτα ἀπὸ τὸν Legrand καὶ ὕστερα ἀπὸ μένα. Αὐτὰ ἔδωκαν ἀφορμὴ νὰ μελετηθῇ ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ρήγα, ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦμε ἀκόμη νὰ εἰποῦμε ὅτι ξεκαθαρίσθηκαν τὰ σχετικὰ ζητήματα. Πρέπει νὰ περιμένουμε καὶ ἄλλα ἔγγραφα πρὸ πάντων ἀπὸ τὰ ὀργανούμενα τώρα τουρκικὰ ἀρχεῖα, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὸ παρὰ νὰ ὑπάρχουν ἐκθέσεις ὄχι μόνο γιὰ τὸ μαρτύριο τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του εἰς τὸ Βελιγράδι, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν φυλάκισή των εἰς τὴν Βιέννη. Ἀλλὰ καὶ στὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα καὶ ρωσικὰ ἴσως πρέπει νὰ ὑπάρχουν πληροφορίες, ἀφοῦ ὁ Ρήγας καὶ οἱ φίλοι του εἶχαν σχέσεις μὲ Γάλλους, ἀδιάφορον ἂν δὲν εὐρέθησαν ἔως τώρα. Ἀπὸ τὶς μελέτες ποῦ ἔγιναν ἔως τώρα εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὴν καλύτερη, τὶς «Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα» τοῦ Σπ. Λάμπρου (1892).

Ὅλοι γνωρίζουν ὅτι ὁ Ρήγας ὀνομάζετο πάντοτε Βελεστινλῆς, διότι ἦτο ἀπὸ τὸ Βελεστίνο. Τὸ ὄνομα Φεραῖος τὸ μεταχειρίσθηκε πρῶτος ὁ Γεώργιος Βεντότης τὸ 1797, ὅπως ἔδειξα εἰς τὰ Ἀνέκδοτα ἔγγραφα (σ. κ'), ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλοι καὶ ἔτσι συνηθίσθηκε. Γι' αὐτὸ τὸ μεταχειρίζομαι κ' ἐγὼ σήμερα. Πρέπει νὰ προσέξουμε ὅτι ἐνῶ τὸ «Ἀπάνθισμα Φυσικῆς» γράφηκε «παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ Θεταλοῦ», εἰς τὴν ἀφιέρωση ποῦ γίνεται σ' ἕνα Ἑλληνα ποῦ ἔγινε «βαρῶνος» εἰς τὴν Αὐστρία ὑπογράφει «ὁ Ρήγας» (1790), διότι, φαίνεται, καὶ ἔτσι μόνο ἦτο γνωστὸς εἰς αὐτόν.

1. Θὰ σημειώσω ἐδῶ μόνο τὴν κυριώτερη βιβλιογραφία. Ὅταν δημοσίευσά τὸ 1930 «ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ» ἔβαλα ἐκεῖ βιβλιογραφία. Ἐπειτα εἰς τὰ Ἑλληνικά (τ. 5, 39) καὶ εἰς τὴν Ἀθηνᾶ (τ. 48, 242). Σημειῶνω ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά ὅτι μελέτες ἱστορικῆς γιὰ τὸ Ρήγα δημοσιεύθηκαν καὶ εἰς τὸ ρουμανικὸ περιοδικὸ Revista Istorică τ. 21 (1935) καὶ τ. 32 (1946).

Τὸ Ρήγας ὅμως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἦτο τὸ παράνομά του, ἴσως μόνο τὸ βαφτιστικό. Ὅ,τι γράφηκε ἔως τώρα γιὰ τὸ ὄνομα καὶ παράνομα τοῦ Ρήγα δὲν εἶναι σίγουρο¹⁾.

Ἀλλὰ πῶς συμβαίνει νὰ μὴ ξέρομε οὔτε τὸ σωστὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα; Πρέχει νὰ ἔχη δίκιο ἢ παράδοση ὅτι ὁ Ρήγας ἐσκότωσε Τούρκο ἔς τὸ Βελεστίνο καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ φύγῃ καὶ ν' ἀλλάξῃ τ' ὄνομά του. Οἱ Τούρκοι τῆς Θεσσαλίας ἐβασάνιζαν τὸν πληθυσμὸ τὸν χριστιανικὸ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος καὶ ἕνας γερός καὶ υπερήφανος ἄντρας, ὅπως ἦτο ὁ Ρήγας, δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ αὐτὴ τὴν ταπεινώση. Ἐπειτα εἶχε πάρει κάποια μόρφωση εἰς τὸ σχολεῖο τῶν Ἀμπελακιῶν καὶ τῆς Ζαγοράς, κατὰ τὸν Περραιβὸ μάλιστα ἐδίδαξε κάμποσο καιρὸ εἰς τὸν Κισσὸ τοῦ Πηλίου καὶ ἐπομένως εἶχε ἀνώτερο φρόνημα. Πρὸ πάντων τὰ Ἀμπελάκια μὲ τὰ προνόμιά τους, μὲ τὰ σχολεῖά τους, μὲ τὸν πολιτισμὸ τους, μὲ τὸ ἀνώτερο περιβάλλον ἀποτελοῦσαν μιὰ ζωερὴ ἀντίθεση γιὰ τὸ Βελεστίνο τὸ τουρκικὸ καὶ ἔσπρωχναν, κάθε ζωτικὸ στοιχεῖο σὲ ἀντίσταση.

Ὁ Ρήγας δὲν ἠμποροῦσε νὰ μείνῃ εἰς τὸ Βελεστίνο, ἔπρεπε νὰ φύγῃ. Ἀργότερα βλέπουμε καὶ τὴν μητέρα του εἰς τὸ Βουκουρέστι (Ἀνέκδ. ἔγγρ. σ. θ'), ἀλλ' αὐτὴ πῆγε βέβαια ὕστερα, ἀφοῦ ὁ Ρήγας ἐγκατεστάθηκε ἐκεῖ. Ἡ διαμονή, φαίνεται, τῶν οἰκείων του ἦτο ἀδύνατη εἰς τὸ Βελεστίνο.

Πότε ἔφυγε καὶ ποῦ πῆγε, δὲν ἠμποροῦμε νὰ εἰποῦμε μὲ βεβαιότητα. Πιθανὴ εἶναι ἢ παράδοση ὅτι ἐπῆγε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, γιὰ αὐτὸ ἦτο πιὸ εὐκόλο καὶ πιὸ σίγουρο. Ἐκεῖ πρέπει νὰ ἔμεινε κάμποσο καιρὸ. Εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τότε εἶχε δημιουργηθῆ ἕνα σπουδαῖο πνευματικὸ κέντρο ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ μεγάλου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καὶ τὸ ζωερὸ πνεῦμα τοῦ Ρήγα εὐρήκε ἀπασχόληση. Πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ διαμονὴ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἦτο γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ Ρήγα εὐεργετικὴ, δὲν εἶναι δ' ἴσως ἀσχετος μ' αὐτὴ καὶ ὁ καταρτισμὸς ἀργότερα συλλογῆς ποιημάτων μὲ τὸ ὄνομά του (δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν σεβασμ. Εὐλόγιο Κουρίλα εἰς τὸν τρίτο τόμο τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν).

Ὁ Ρήγας ὅμως δὲν ἦτο ἀσκητικὸς τύπος, δὲν ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ καλόγερος. Ἐφυγε λοιπὸν δὲν ἤξεύρομε πότε καὶ ἐπῆγε εἰς τὴν Πόλη ὅπου σιγά-σιγά γνωρίσθηκε μὲ Φαναριώτες. Στὴν ἀρχὴ δίδαξε τὰ παιδιά

1) Ὁ Α. Δασκαλάκης ἔγραψε «περὶ τοῦ πραγματικοῦ ὀνόματος τοῦ ἔθνομάρτυρος Ρήγα» εἰς τὴν Τεσσαρακονταετηρίδα τοῦ Θ. Βορέα 1940 τ. 2, 123.

κανενός Φαναριώτου και ἔπειτα ἔγινε και γραφέας εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ὑψηλάντη.

Τὸ Βουκουρέστι ἦτο τότε ἑλληνικὸ πνευματικὸ κέντρο με σχολεῖα, διδασκάλους, ἰατρούς, ἡγεμόνες Ἕλληνες. Ἐκεῖ συζητήθηκε πρώτη φορά με τόση ζωηρότητα και τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἐκεῖ ἔγιναν τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ σχέδια για τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἔθνους, ἐκεῖ μορφώθηκαν οἱ πρῶτοι Ἕλληνες πολιτικοί, οἱ Μαυροκορδάτοι, οἱ Ὑψηλάντηδες, οἱ Καρατζάδες, οἱ Σούτσοι. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμε ὅτι ὅταν πῆγε ἐκεῖ ὁ Ρήγας με τὴν δίψα ποὺ εἶχε για ἐλευθερία, για μάθηση παρακολούθησε με ὀρμὴ ὅλη τὴν κίνηση. Δύο εἶναι οἱ μεγαλύτεροι Φαναριῶτες ἡγεμόνες κατά τοὺς χρόνους τούτους, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ Φιραρῆς και ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ὁ πατὴρ τοῦ Κωνσταντοῦ Ὑψηλάντη και πάππος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη τῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς τὸ τρίγωνο λεξικὸ ποὺ δημοσίευσε ὁ Βεντότης τὸ 1790 «ἐπιταγὴ και φιλοτίμω δαπάνη» τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τούτου, εἰς δὲ τὴν «Χάρτα τῆς Βλαχίας» τοῦ 1797 ἡ εἰκόνα τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη. Ὁ Βεντότης, ὁ φίλος τοῦ Ρήγα ποὺ ἔγραψεν εἰς αὐτὸν ἐπίγραμμα τὸ 1790, συνεργάσθηκε και για τὸ χάρτη.

Ὅταν πῆγε λοιπὸν εἰς τὴ Βλαχία τὸ 1786 ἴσως ὁ Ρήγας, ὅχι τὸ 1790 ὅπως λέγει ὁ Περραιβός, εὐρήκε μιὰ πνευματικὴ και ἔθνικὴ κίνηση.

Περὶ τὸ 1780 εἶχεν ἰδρυθῆ και ἡ «Ἐταιρεία τῶν Φίλων» εἰς τὸ Βουκουρέστι, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἰδρυτῆς και ὁ Ρήγας, ὅπως θέλει ὁ Κορδάτος¹. Και ἀφοῦ ἐπῆγεν εἰς τὴν Βλαχία ὁ Ρήγας δὲν ἠμποροῦσε νὰ λάβῃ πρωτοβουλία, ἦτο ἀναγκασμένος νὰ δουλεύῃ για νὰ ζῆση κοντὰ εἰς τοὺς ἡγεμόνες, τοὺς ἐγώϊστὲς Φαναριῶτες και ὅσο ἀνώτερος και ἂν ἦτο δὲν ἠμποροῦσε τόσο γρήγορα νὰ τοὺς διευθύνῃ. Ὡς γραμματέας ἐδούλεψε πρῶτα κοντὰ εἰς τὸν Ὑψηλάντη, ἔπειτα τὸν Βραγκοβάνο, τὸν Μαυρογέννη, τὸν Σούτσο. Στὴν ἀρχὴ ἴσως ἦτο και ὁ Ρήγας Ρωσόφιλος, ὅπως ὁ Ὑψηλάντης, ἀλλὰ σιγά-σιγά ἔγινε ἀργότερα Γαλλόφιλος ὕστερα ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση και ὕστερα ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα.

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1790 δύσκολο νὰ δεχθῶμε ὅτι εἶχε πρωτοβουλία εἰς τὴν ἔθνικὴ κίνηση τῶν Ἑλλήνων τῆς Βλαχίας. Ἴσως μόνο νὰ ἔγινεν ἑνωρὶς μέλος τεκτονικῆς Ἐταιρείας, ἡ ὁποία εἶχε και σκοπὸν ἀλληλοβοηθείας. Ὁ Νικόλαος Ὑψηλάντης μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς «confrérie tant vantée comme étairie de Riga»²), τῆς ὁποίας τὰ μέλη, «οἱ ἀδελφο-

1) Ρήγας Φεραῖος και ἡ Βαλκανικὴ Ὀμοσπονδία 1945 σ. 57.

2) Mémoires du prince Nicolas Ypsilanti par D. Kambouroglous σ. 102.

ποιοί», και Τούρκοι ἂν ἦσαν, βοηθοῦσαν τοὺς Χριστιανούς. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Ὑψηλάντη εἶναι πολύτιμη και πρέπει νὰ εἶναι σωστὴ. Ἴσως και ἡ Ἐταιρεία τῶν Φίλων ἦτο εἰς τὴν ἀρχὴ τεκτονικὴ. Με τὸν καιρὸ βέβαια οἱ μυστικὲς συνεννοήσεις ἠμποροῦσαν νὰ λάβουν και ἐπαναστατικὸ περιεχόμενο.

Ἡ αὐτοτέλεια και πρωτοβουλία τοῦ Ρήγα ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1790 ποὺ εἶναι πιά μελετημένος και ἔχει ἕνα πρόγραμμα εἰς τὸ νοῦ τοῦ, νὰ προετοιμάσῃ τὸν ἀγῶνα για τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων και τῶν ἄλλων Χριστιανῶν. Τὸ 1790 δημοσίευσε ὁ Ρήγας δύο βιβλία 1) τὸ Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν και 2) τὸ Ἀπάνθισμα Φυσικῆς. Τὸ πρῶτο εἶναι μετάφραση ἀπὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, τὸ δεύτερο εἶναι ἐράνισμα ἀπὸ γαλλικὰ και γερμανικὰ συγγράμματα. Τὸ πρῶτο γεννᾷ μερικὲς ἀπορίες, ἀλλὰ δὲν θὰ ἀσχοληθῶ μ' αὐτές, ἀφοῦ γνωρίζω μελέτη τοῦ κ. Γιάννη Θωμοπούλου ποὺ ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸν κ. Ν. Βέη και εἰς τὴν Ἀκαδημία και ξεκαθαρίζει τὸ ζήτημα. Ἡ μελέτη θὰ δημοσιευθῆ γρήγορα.

Τὸ Ἀπάνθισμα Φυσικῆς τοῦ Ρήγα πρέπει νὰ μᾶς κάμῃ νὰ προσέξουμε τὴν πρωτοτυπία τοῦ. Οἱ λόγιοι ἔγραψαν συνήθως βιβλία θρησκευτικὰ ἢ γραμματικὰ. Και ὁ Κοραῆς ἀκόμη ἀρχισε με μιὰ Κατήχηση. Στὴν ἐποχὴ τῶν διωγμῶν και τῶν νεομαρτύρων καταλαβαίνουμε ὅτι ἔπρεπε νὰ στερεώνεται τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, ἕνα μέσο ἀντιστάσεως εἰς τοὺς Τούρκους.

Ἀλλὰ χρειάζεται νὰ γίνῃ εὐρύτερη και ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση και σ' αὐτὴ βοηθᾷ ὁ Ρήγας, με τὴν ἀπλὴ μάλιστα γλώσσα ποὺ μεταχειρίζεται. Ξέρει πολὺ καλά τι ζητᾷ ὁ Ρήγας: «ἀφορῶντας ὁ σκοπός μου εἰς τὸ νὰ ὠφελήσω τὸ γένος μου και ὅχι πρὸς ἐπίδειξιν νὰ ἐπισωρεύσω λέξεις εἰς αὐτό μου τὸ ἀπάνθισμα, ἔπρεπε νὰ τὸ ἐκθέσω με σαφήνειαν ὅσον τὸ δυνατόν, ὅπου νὰ τὸ καταλάβουν ὅλοι και νὰ ἀποκτήσουν μιὰν παραμικρὰν ἰδέαν τῆς ἀκαταλήπτου Φυσικῆς».

Ὁ Ρήγας ἦτο μαθητῆς τοῦ μεγάλου δημοτικιστῆ Καταρτζῆ και εἰς τὸ κομμάτι ποὺ ἀντιγράψαμε φαίνεται πόσο καθαρὰ και οἱ δύο τοὺς ἐγνώριζαν ὅτι δὲν γράφουμε για «ἐπίδειξι» και για νὰ ἐπισωρεύουμε λέξεις, ἀλλὰ για νὰ βοηθοῦμε ὅλους νὰ καταλαβαίνουν και νὰ αἰσθάνονται ὅτι τοὺς λέμε. Αὐτὸ τὸ ἀπλὸ πρᾶγμα πόσοι σοφοὶ δὲν τὸ κατάλαβαν ἀκόμη, ἑκατὸν πενήντα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν Ρήγα!

Τὸ ἀπάνθισμα δὲν φανερώνει μόνο τὴν αὐτοτέλεια τῆς σκέψεως τοῦ Ρήγα ἀλλ' ὅτι τῶρα πιά ἔχει κύρος, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα ποὺ τοῦ ἀφιέρωσεν ὁ Βεντότης και τοῦ εὐχεται νὰ ζῆση τὴν ζωὴ τοῦ Νέστορος για νὰ κατορθώσῃ τὴν ἀναγέννηση τῶν Ἑλλήνων.

Ἐδῶ και λίγα χρόνια δημοσιεύθηκε ἀπὸ

τὸν Λάμπρο Ἀστέρη ἢ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Ἰταλοῦ Μεταστασίου μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ρήγα. Καὶ ἄλλη ὁμοίως μετάφραση τῶν «Ὀλυμπίων» τοῦ Μεταστασίου δημοσιεύθηκε τὸ 1797 εἰς τὸν ἠθικὸν Τρίποδα μαζί μετὰ φράση τῆς Βοσκοπούλας τῶν Ἄλπεων τοῦ Μαρμοντέ καὶ τοῦ «Πρώτου Ναύτου» τοῦ Γερμανοῦ Gesner ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Κορωνιό. Ὁ Λ. Ἀστέρης δημοσίευσε τὴν Ὀλυμπιάδα ἀπὸ αὐτόγραφο τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖο σώθηκε καὶ τὸ ὁποῖο φαίνεται ὁ Ρήγας δὲν δημοσίευσε, διότι προτίμησε νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μετὰ στίχους, αὐτοὺς ποὺ περιέχει ὁ ἠθικὸς Τρίπους, ἂν εἶναι ἰδιοῦ.

Ἄλλο ἔργον ποὺ ἐτοίμαζεν ὁ Ρήγας καὶ δὲν γνωρίζουμε ἂν τὸ ἐτελείωσεν εἶναι ἡ μετάφραση τοῦ *Esprit des loix* τοῦ Montesquieu. Μετὰ τὸν Γ. Βεντότη ἔκαμε μετάφραση (1797) τοῦ τετάρτου τόμου τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος τοῦ Barthelemy γιὰ νὰ γνωρίσῃ στοὺς Ἕλληνας τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἡ μετάφραση (ὅπως καὶ τὸ Ἀπάνθισμα Φυσικῆς) ἔχει μερικές πολυτίμες σημειώσεις τοῦ Ρήγα τοῦ ἴδιου.

Οἱ χάρτες¹⁾ τοῦ Ρήγα δημοσιεύθηκαν τὸ 1796 καὶ 1797 γιὰ νὰ κάμουν γνωστὴ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν, τὴ Βλαχίαν, τὴ Μολδαβίαν καὶ μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος ἐν ἣ περιέχονται αἱ νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν πολυαρίθμων ἀποικίων αὐτῆς». Μέσα εἰς τοὺς χάρτες ξεχωρίζει ἡ «ἐπιπεδογραφία» τῆς Κ)πόλεως καὶ τοῦ Βελεστίνου ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιὰτὶ ἔγινε ἀπὸ αὐτοψία τοῦ Ρήγα καὶ εἶναι πρωτότυπη.

Καὶ στρατιωτικοὺς κανονισμοὺς μετάφρασε ὁ Ρήγας μετὰ τὸ ὄνομα «ὁ στρατάρχης Κεβενχόλλερ». Τὸ ἴδιο βιβλίον λέγεται καὶ «στρατιωτικὸ ἐγκόλπιο»²⁾ καὶ σ' αὐτὸ ἴσως ἦτο μεταφρασμένο καὶ τὸ ποίημα *Freueuch des Lebens*, τὸ ὁποῖο μετάφρασε καὶ ὁ Α. Βλάχος: «τὸν βίον χαρῆτε, ἐν ὅσῳ ὁ βίος ἀνθεῖ, θὰ ἔλθῃ ἑσπέρα καὶ θὰ μαρανθῇ...» Δυστυχῶς τὸ «στρατιωτικὸ ἐγκόλπιο» δὲν σώθηκε.

Τὸ 1793 ἔγινε τὸ Γαλλικὸν δημοκρατικὸν Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον μεταφράσθηκε ἀπὸ τὸν Ρήγα καὶ τὸν Κορωνιὸν πολὺ γρήγορα μετὰ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «Νέα πολιτικὴ διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας ὑπὲρ τῶν νόμων ἐλευθερία, ἰσοτιμία, ἀδελφότης καὶ τῆς πατρίδος»³⁾. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἀκόμη καὶ τὸ ἐξῆς ἄρθρον: «ὁ αὐτοκράτωρ (=κυρίαρχος) λαὸς εἶναι ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τούτου χωρὶς ἐξαίρεσιν θρησκείας καὶ δια-

λέκτου, Ἕλληνες, Ἀλβανοί, Βλάχοι, Ἀρμένιοι, Τούρκοι καὶ κάθε ἄλλο εἶδος γενεᾶς».

Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα καὶ ἡ «νέα πολιτικὴ διοίκησις» δείχνουν ποιᾶς χώρας ἔπρεπε νὰ ἀπελευθερωθῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ διοικηθῶν μετὰ ἰσοτιμίαν καὶ ἀδελφότητα, ἀλλὰ μετὰ πνεῦμα καὶ παιδείαν ἑλληνικὴν. Αὐτὸ ὑποδεικνύουν καὶ τὰ νομίσματα ποὺ ἐσχεδίασε εἰς τοὺς χάρτες, καθὼς καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. (Ὁ Κορδάτος εἰς τὸ βιβλίον του «Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ Βαλκανικὴ ὁμοσπονδία» παρουσιάζει τὸν Ρήγα ὡς πατέρα τῆς σημερινῆς βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι λάθος. Συναδέλφωσι τῶν λαῶν ἤθελεν ὁ Ρήγας, ἀλλ' ὄχι ὑποδοῦλωση τῶν Ἑλλήνων εἰς Βουλγάρους καὶ ἄλλους, ὅπως θέλει ἡ σημερινὴ κομμουνιστικὴ βαλκανικὴ ὁμοσπονδία, ἡ ὁποία καὶ μόνο μετὰ τὸν ὄγκον τῆς σιγὰ-σιγὰ θὰ ἐκπλαβίση καὶ τὴν Ρουμανίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἂν διατηρηθῇ πολὺν καιρὸν).

Διὰ νὰ ἐπιδιωχθῇ εὐκολώτερα ἡ ἀνάμιξις τῶν Ἑλλήνων μετὰ Βουλγάρους καὶ Σλάβους μετὰ τὴν βαλκανικὴν ὁμοσπονδίαν γίνεται προπαγάνδα κατὰ τῆς ἑλληνικότητος τῶν Ἑλλήνων¹⁾.

Καὶ εἰς τὸν θούριον ὕμνον «ὡς πότε παλληκάρια» φαίνεται ὅτι ζητᾶ τὴν συνεργασίαν ὅλων κατὰ τῆς τυραννίας:

Βουλγάροι καὶ Ἀρβανίτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοὶ Ἀράπηδες καὶ ἄσπροι, μετὰ μιᾶ κοινῆ ὁρμῆ, γιὰ τὴν ἐλευθερίαν νὰ ζώσωμεν σπαθί.

Τοῦ Σάβα καὶ Δουνάβου ἀδελφία Χριστιανοὶ μετὰ τ' ἄρματα στὸ χέρι καθ' ἕνας ἄς φανῆ.

Καὶ σὺ ποὺ στὸ Χαλέπι ἐλεύθερα φρονεῖς Πασιᾶ καιρὸν μὴ χάνεις, στὸν κάμπο νὰ φανῆς.

Σὰς κράζει ἡ Ἑλλάδα, σὰς θέλει, σὰς πονεῖ, ζητᾶ τὴν συνδρομὴν σας μετὰ μητρικὴν φωνήν.

1) Φαίνεται ὅτι ἀπέξω ἔρχονται οἱ διαταγῆς πῶς θὰ γίνῃ ἡ ἀνάμιξις καὶ ὁ ἐκπλαβισμὸς τῶν Ἑλλήνων. Γι' αὐτὸ οἱ μαρξιστικοὶ ἱστορικοὶ δέχονται ὅτι σύμφωνα μετὰ τὴν γνώμην τοῦ Fallmerayer ἐξαφανίσθησαν οἱ Ἕλληνες. Καὶ ὁ Κορδάτος γράφει (ἀνωτ. σ. 15): «χωρὶς νὰ ἔχουμε καμμίαν ἀμεση σχέση μετὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οἰκειοποιήθηκε ἡ ἀστικὴ τάξις τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν γιὰ νὰ στηρίξῃ μετὰ ἐθνολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα τὴν ἐξαπλωτικὴν τῆς βλέψεως ἐπάνω εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου». Οἱ Βούλγαροι φαίνεται καὶ οἱ Σέρβοι ἔχουν ὅλα τὰ δίκαια καὶ πρέπει νὰ κατεβῶν εἰς τὸ Αἴγαίον! Ἐπειτα σημειώνει ὁ Κορδάτος (σ. 18) πόσας καταστροφὰς ἔκαμαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Βουλγαρίαν: «Πρῶτα-πρῶτα ἔστειλαν Ρωμιούς δεσποτάδες εἰς τὴν Βλαχίαν, Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν, ὅστερα ἀπαγόρευσαν νὰ τυπώνωνται βιβλία εἰς τὴν οὐκραϊκὴν ντοπιολογίαν. Ὅσα τέτοια βιβλία ὄπηρχαν τὰ ἐξαφάνισαν! Ἐπίσης καὶ τὴν παλαιὰ βιβλιοθήκην τῶν Βουλγάρων Πατριαρχῶν τοῦ Τυρνόβου τὴν ἔκαψαν. Τὰ ἀρχαῖα βουλγαρικὰ χειρόγραφα καὶ αὐτὰ καταστράφηκαν!». Γιὰτὶ ὁμοίως δὲν ἀναφέρει καὶ καμμίαν μαρτυρίαν;

1) Βλ. καὶ τὴν περιγραφὴν εἰς τὸν περιοδ. τοῦ Ἑλλ. Φιλολ. Συλλόγου Κ)πόλεως τ. 25, σ. 46.

2) Βλ. τὴν παρατηρήσιν τοῦ Ν. Βέη, Ἐλεύθερα Γράμματα τοῦ Ἰουλίου 1945 σ. 11.

3) Γιὰ τὴν ἀξίαν καὶ πρωτοτυπίαν τοῦ Συντάγματος τοῦ Ρήγα βλ. τὴν μελέτην τοῦ Ἀλ. Σβώλου, Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων νομικῶν ἔτ. 2.

Ἄπο τούς χάρτες, ἀπό τήν «πολιτική διοίκηση», ἀπό τὸ θούριο φαίνεται ὅτι ἤθελε νὰ ἐλευθερώσῃ καὶ συναδελφώσῃ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Μόνον ἓνας μέγας δραματιστής, ἓνας θερμουργὸς γίγας ἤμποροῦσε νὰ ἀντικρύσῃ τέτοιο ζήτημα.

Ὁ Γ. Κρέμος, πού μάζεψε εἰς τὴν Λειψία προφορικές παραδόσεις¹⁾ γράφει γιὰ τὸν Ρήγα: «Ὁσάκις ὠμίλει περὶ ἐλευθερίας ἐγένετο ὄλωσ ἔνθους, κιθαρίζων δὲ καὶ ἄδων τὰ πατριωτικά αὐτοῦ ἔξματα ἐγένετο ἐν ἐκστάσει· τὰ ἔξματα δ' ἐποίει κιθαρίζων. Ὁ ἔνθεος δ' οὗτος τῆς ἐλευθερίας ἔρως κατέφλεγεν αὐτοῦ τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν, ὥστε ἐνίοτε κιθαρίζων καὶ τὰ θούρια αὐτοῦ ἔξματα ἄδων ἐδάκρυε».

Τοῦ Ρήγα ποιήματα δὲν εἶναι μόνον τὸ «Ὡς πότε παλληκάρια», ἀλλὰ καὶ τὸ «ὄλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν», τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν τὸ ἔχουμε, ὅπως γράφηκε ἀπὸ τὸν Ρήγα, ἀλλὰ μὲ πολλὰ συμπληρώσεις καὶ παραγεμίσματα²⁾. Πολλὰ ἄλλα ποιήματα φέρνουν τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα (καὶ ἄλλα πάλιν τοῦ Κοραῆ) ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν καλύτερα, γιὰτὶ τότε (ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαία ἐποχὴ) πολλοὶ ἔδιδαν εἰς τὰ ποιήματά τους τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα γιὰ νὰ τὰ προσέξῃ ὁ κόσμος καλύτερα.

Ὁ Ρήγας ἔγραψε τὰ ποιήματά του μὲ ὀρισμένο σκοπὸ, γιὰ νὰ συγκινήσῃ καὶ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ἄν ἔγραφε σ' ἄλλη ἐποχὴ, ἂν ἔγραφε γιὰ τὴν τέχνη μόνον, θὰ ἔγραφε διαφορετικά. Τὸν σκοπὸ πού ζητοῦσε τὸν ἐπέτυχε. Ὁλος ὁ Ἑλληνισμὸς συγκλονίσθηκε, σὰν ἀστραπὴ ξαπλώθηκαν παντοῦ οἱ θούριοι, ἔφεραν δάκρυα, συγκίνησι, ἔφεραν τὴν ἐλευθερίαν.

Τὰ πνευματικά καὶ προπαγανδικὰ ἔργα τοῦ Ρήγα ἀποτελοῦν ὀλόκληρο πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον πραγματοποιήθηκε τόσο γρήγορα τὸ 1796-7 ὅσῃ Βιέννη. Ἐχρειάσθη γι' αὐτὸ τὴν βοήθεια πολλῶν φίλων καὶ αὐτοὺς τοὺς εὗρηκε ὅπως βλέπουμε.

Ἐδῶ γεννᾶται τὸ ζήτημα τῆς μυστικῆς Ἑταιρείας, περὶ τῆς ὁποίας ἔγινε τόση συζήτηση. Ποιὰ εἶναι ἡ Ἑταιρεία; Εἶναι ἡ τεκτονικὴ Ἑταιρεία πού ἀναφέρει ὁ Ν. Ψηφιλάντης ἢ ἄλλο εἶδος Φιλικῆς Ἑταιρείας; Δὲν ἀποδείχθηκε τὸ δεύτερο ἀπὸ τίς ἀνακρίσεις τῆς ἀστυνομίας τῆς Βιέννης, τὸ πρῶτο εἶναι πιθανώτερο. Ἀλλὰ ἡ προσωπικότητα τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἐργασία του συγκινοῦσε τὸν κόσμον καὶ τοῦ ἐξασφάλιζε βοήθους καὶ φίλους.

Ὅταν ἡ ἀστυνομία κατόπιν καταγγελίας τοῦ προδότη Δ. Οἰκονόμου ἔπιασε τὸν Ρήγα, καὶ ἔκαμε ἀνακρίσεις, ἐφάνηκε πόσοι Ἕλληνες εἰς τὴν Τεργέστη καὶ Βιέννη καὶ σ' ἄλλα μέρη βοηθοῦσαν τὸν Ρήγα. Τρεῖς εἶναι οἱ κυριώτεροι, οἱ δυὸ Χιώτες Στρατῆς

Ἀργέντης καὶ Ἀντώνιος Κορωνιὸς καὶ ὁ Καστοριανὸς Γεώργιος Θεοχάρης. Εἰς τὸ σπῆτι τοῦ Ἀργέντη ἐγένοντο συγκεντρώσεις, αὐτὸς ἔδιδε χρήματα καὶ εἶχε εἰς τὴν διάθεση τοῦ Ρήγα ὑπαλλήλους καὶ τοὺς ἐμπορικούς του ἀνταποκριτές. Ὁ Κορωνιὸς τὸν ἐβοηθοῦσε στίς μεταφράσεις. Ὁ Θεοχάρης ἦτο ὁ διπλωματικὸς σύμβουλος, συντηρητικώτερος τύπος. Ὅλοι αὐτοὶ καὶ ὄσοι ἄλλοι ἐπιάσθησαν ἀπὸ τὴν ἀστυνομία δὲν ἔκρυψαν ὅτι θέλουν νὰ ἐλευθερώσουν τὴν Ἑλλάδα.

Ὅπως εἶπαμε, τὸν Ρήγα τὸν ἔπιασαν εἰς τὴν Τεργέστη κατόπιν καταγγελίας τοῦ Κοζανίτη ἐμπόρου Δημητρίου Οἰκονόμου καὶ ἔπειτα σιγά-σιγά ἔπιασαν τὸν Κορωνιὸν καὶ ἄλλους.

Ἡ καταγγελία καὶ ἡ σύλληψη τῶν Ἑλλήνων δεικνύει ὅτι δὲν ἦσαν πολὺ προσεκτικοὶ συνωμότες, ἀφοῦ ἐμαζεύοντο τόσο συχνὰ εἰς τοῦ Ἀργέντη καὶ ἐτραγουδοῦσαν.

Ὁ Χρ. Περραιβὸς εἰς τὴν βιογραφία τοῦ Ρήγα λέγει ὅτι ἦτο μαζί μὲ τὸν Ρήγα, ὅταν τὸν ἔπιασαν ἀλλ' ὅτι τὸν ἀφήκαν ἐλεύθερον. Αὐτὴ ἡ πληροφορία εἶναι ὑποπτή, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας πού μᾶς δίδει ὁ ἀναξιόπιστος Περραιβὸς ἢ Χατζηβασίλης ὅπως ἦτο τὸ ἀληθινὸ τοῦ ὄνομα. Ἀφοῦ αὐτὸς μὲ τὸ ὄνομα Βασίλης (δὲν εἶπε τὸ ἀληθινὸ τοῦ ὄνομα, ὅπως οἱ ἄλλοι) ἐζήτησε ἀπὸ τὴν ἀστυνομία¹⁾ νὰ πάρῃ ἀπὸ τὸν Ρήγα ὀφειλόμενα εἰς αὐτὸν χρήματα! Καὶ μόνον ἡ φιλία τοῦ Περραιβοῦ ἀρκεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Ρήγας ἦτο «ὀπώσοῦν ἀπροφύλακτος», ὅπως λέγει ὁ Δ. Θερειανὸς (Ἄδ. Κοραῆς 1, 304) καὶ ἡ γνώμη μου ὅτι δὲν ἦτο καλὸς ὀργανωτὴς δὲν ἔμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ τόσο «μπόσικη καὶ ρηχὴ», ὅσο θέλει νὰ τὴν παρουσιάσῃ ὁ Κορδαῖος (σ. 49).

Μεγαλύτερη προσοχὴ θὰ ἐπρολάβαινε ἴσως τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖον ὅμως ὠφέλησε τὸ ἔθνος περισσότερο ἀπὸ ὅσο καὶ ὁ ἴδιος ἐφαντάζετο. Διότι πιστεύω ὅτι ὁ Ρήγας ἤθελε νὰ μαρτυρήσῃ. Εἶχε τόσο ἀφοσιωθεῖ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὴν τυραννίαν, ὥστε ἔσπευδε πρὸς τὸν θάνατον οὕτως ἢ ἄλλως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς θουρίους του:

*Ἦλιε μου νᾶσαι μαρτυριὰ
τὸ αἷμα ὡς τὴν σταλαγματιὰ
γιὰ τὴν πατρίδα χύνω*

Ἡ Αὐστριακὴ Μοναρχία, ὅταν ἔπιασε τοὺς Ἕλληνες ἠθέλησε νὰ ἐμπορευθῇ τὸ ζήτημα. Ἐζήτησεν ἀνταλλάγματα ἀπὸ τὴν

1) Βλ. Ἑλληνικά 5, 46 πβ. καὶ Ράδον εἰς τὸ Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρείας 7, 261, Μακεδονικά 1, 88. Περὶ τοῦ Χατζηβασίλη ἔγραψε ὁ Ν. Βέης εἰς τὴν «Νέα Ἑστία» τ. 42 σ. 1380. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Καλαντζῆ, Μεγάλαις μορφῆς, Κυριακοὶ σ. 116 ὁ Περραιβὸς κατηγορεῖται ὅτι συνήργησε εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ Κ. Κυριακοῦ. Τὸ χωριὸν τοῦ Περραιβοῦ Πούρλες τοῦ Ὀλύμπου τὸ ἐδρῆκεν ὁ κριτικώτατος Δ. Στωϊκὸς (Προμηθεὺς 7, 696).

1) Ἡθικὴ στιχουργία... 1870 σ. XVI.

2) Βλ. Ἑλληνικά 8, 197.

Τουρκία διὰ νὰ τοὺς παραδώσῃ σ' αὐτήν, Ὅκτῳ παράδωσε, μερικοὺς ἄλλους (καὶ τὸν Θεοχάρη μαζί) τοὺς ἔβγαλε ἔξω ἀπὸ τὴν Αὐστρία, γιατί δὲν ἦσαν Τούρκοι ὑπήκοοι¹⁾.

Οἱ ὀκτῶ πού παραδόθηκαν στοὺς Τούρκους ἔπρεπε νὰ σταλοῦν εἰς τὴν Πόλη, ἀλλὰ τοὺς ἐσταμάτησαν εἰς τὸ Βελιγράδι ἴσως διότι ἡ Τουρκία ἐφοβήθηκε μὴν τοὺς ἐλευθερώσῃ ὁ Πασβάνογλου, ὁ φίλος τοῦ Ρήγα. Εἰς τὸ Βελιγράδι «ἐστραγγαλίσθησαν» μεταξὺ 11 καὶ 13 Ἰουνίου 1798 καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς Βιέννης. Ἡ προσπάθεια πού ἔγινε εἰς τὴν Πόλη καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τοῦ Σεμλίνου νὰ σωθοῦν δὲν ὠφέλησε, ποῖος ξέρει γιατί.

Τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ μαρτυρίου τὸ φανέρωσε καλὰ στὸ ἐπίγραμμά του ὁ Φίλιππος Ἰωάννου:

*Σπέρματ' ἐλευθερίας ὁ Φεραῖος σπεῖρεν αἰοιδός
καὶ ὁ μὲν ὄλετο, φεῦ, σπέρμα δ' ἔβλαστε μέγα.*

Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἐθρήνησε καὶ ἔγραψε γιὰ τὸ μαρτύριο τοῦ Ρήγα εἰς τὴν Ἀδελφικὴ Διδασκαλία του καὶ ἔπειτα τὸ ὀνομαστοῦ βιβλίῳ ἢ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία».

Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου ἡ λογοτεχνία ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Ρήγα, ὅπως μὲ τοὺς ἡρωϊκώτερους ἄνδρες τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸν Κανάρη, τὸν Βότσαρη καὶ ἄλλους. Καὶ ἂν γίνῃ κάποτε συναδέλφωση τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ρήγα ἢ εἰκόνα, ὄχι τοῦ Ἰγνάτιεφ, θὰ τὴν συμβολίζῃ καὶ θὰ τὴν ἐμπνέῃ.

Δὲν εἶναι ὅμως σωστὸ νὰ ἀποκρύψουμε καὶ τὴν ἐθελοδοουλεία πού φανερώθηκε ὑστερα ἀπὸ τὸ μαρτύριο. Ὅπως ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴν ἐργασία καὶ ἀποτυχία τοῦ Διονυσίου Φιλοσόφου (1611) ἐτρόμαξεν ὁ κόσμος καὶ πολλοὶ τρομοκρατημένοι ὕβρισαν τὸν Διονύσιον καὶ τὸν ὀνόμασαν Σκυλόσοφον, ἔτσι καὶ τώρα. Νὰ μὴ λησμονήσουμε ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση μὲ τοὺς νεωτερισμοὺς τῆς ἔκαμε πολὺ κόσμον νὰ τὰ σαστίσῃ. Οἱ ἐθελόδουλοι ἐφοβοῦντο καὶ τὸν Βολταίρον καὶ τὸν Νεύτωνα καὶ κάθε ἀνώτερο πνευματικῶς Εὐρωπαῖο καὶ ἦσαν εὐχαριστημένοι μὲ τοὺς Τούρκους, ἐφ' ὅσον δὲν ἐνοχλοῦσαν τὰ θρησκευτικὰ δόγματα. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἀντιπροσώπευε ἕνας μαχητικὸς καὶ φημισμένος δάσκαλος τῆς ἐποχῆς,

1) Περί αὐτῶν ἔγραψεν ὁ καθηγητὴς Μ. Λάσκαρης εἰς τὸ περιοδικὸ «Φιλολογικὰ Νέα» τῆς Κερκύρας 1, 69 (1945). Κατὰ τὸν Λάσκαριν ὁ ὑπάλληλος τοῦ Ἀργέντη καὶ ἐνθουσιώδης φίλος τοῦ Ρήγα Φίλιππος Πέτροβιτς, πού μιλεῖ σάν Ἕλληνας εἰς τὴν ἀνάκριση, ἦτο Σέρβος.

ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, καθὼς καὶ τὸ φυλλάδιο Πατρικὴ Διδασκαλία, πού ἐπολέμησεν ὁ Κοραῆς μὲ τὴν Ἀδελφικὴν τοῦ Διδασκαλία

Ὅταν ἔχουμε ταῦτα ὑπ' ὄψιν, δὲν θὰ παραξενευθοῦμε ὅτι καὶ ὁ γνωστὸς λόγιος Μιχαὴλ Περδικάρης ὁ Κοζανίτης ἔγραψε λίβελλο μὲ τὸν τίτλον «Ρήγας ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων». Δίδω μερικὰ κομμάτια γιὰ νὰ φανῇ ὁ βαθμὸς τῆς ἐθελοδοουλείας τοῦ Περδικάρη.

Ἡ προδοσία τοῦ Δ. Οἰκονόμου «ἐστάθη τοῦ ὄλου τῶν Ἑλλήνων ἔθνους ἢ σωτηρία» (σ. 11).

«Οὐτ' εὐχομαι οὔτε συμφέρον στοχάζομαι εἰς αὐτὸ τὸ γένος ἐλευθερίαν, ἀλλὰ μάλιστα παρακαλῶ τὸν ἅγιον Θεὸν ν' αὐξάνῃ καὶ νὰ στερεώῃ τὸ ὑψηλὸν Κράτος τῆς ἐπαικεστάτης αὐτῆς Μοναρχίας» (τῆς τουρκικῆς δηλ. σ. 27).

«Ἦν τοίνυν ὁ Ρήγας ὁ Φεραῖος δραστήριος μὲν τῶντι ὡς εἴ τις ἄλλος ἀνὴρ καὶ πράγματι ἐπινοῆσαι ὀξὺς καὶ ἄλλους πείσαι δεινὸς ὡς εὐγλωττία μάλιστα διαφέρων καὶ παιδείας οὐκ ἄγευστος· τὰ δ' ἄλλα πάντα φαῦλός τις καὶ ἐκδεδιητημένος καὶ εἰς ἡδονὰς ἐπιρρεπὴς καὶ ὄλωσ πάσης αἰσχροουργίας ἀνάπλεως, ὡς καὶ πάντες ἂν ὁμολογήσειαν, οἷς δὴ καὶ μικρὸν ὄσον τὸν ἄνδρα γνῶναι ξυμβέβηκε» (σ. 228).

«Καὶ μὴν ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Δακίας ποιούμενον τὰς διατριβὰς κάγω κατ' αἶσαν ἐκεῖσε παραγενόμενος τὸν ἄνδρα ἐγνώρισα παρὰ Βραγκοβάνῳ τῷ μεγάλῳ ὄντα τότε γραφέα· καὶ ἐπὶ μήκιστον αὐτῷ ξυγγενόμενος τότε ἦθος ἠκριβωσάμην καὶ τὸν τρόπον» (σ. 229).

«Ἄλλ' ὁ πολύμητις Περραιβὸς ἰδὼν τὸν ἀρχηγὸν Ρήγαν ἐξ ἀβουλίας φυλακισθέντα τοὺς στρατιώτας λαθῶν, τὰ μὲν γράμματα καὶ τὰς ὑπογραφὰς μυρίων ἄλλων ἀφρόνων ὁμογενῶν θαλάσσια ἔκρυψε» (σ. 296).

Ὁ Δ. Οἰκονόμου «εἰ καὶ μὴ ὑπὸ φιλογενείας ἀλλ' ὑπὸ φιλοκερδείας τοιοῦτόν τι ἀπειργάσατο οὐ διὰ τοῦτο προδότης ἂν εἶη λεκτέος, οὐδέ κακός, ἀλλὰ σωτὴρ μᾶλλον τῆς Ἑλλάδος» I (σ. 315).

Τὸ βιβλίον τοῦ Περδικάρη, εἰκονίζει καλὰ τοὺς ἐθελοδούλους τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ μᾶς δίδει καὶ πληροφορίες χρήσιμες καὶ περὶ τοῦ Περραιβοῦ καὶ περὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Ρήγα. Ὅσα δ' ἐλαττώματα καὶ ἂν ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Ρήγα, δὲν θὰ ἀμαυρώσουν τὸ ἔθνικόν του ἔργο καὶ τὸν ἡρωϊσμόν. Ὁ Ρήγας ἀνήκει εἰς τοὺς ἡρώες πού εἶναι ἔτοιμοι κάθε στιγμή νὰ ἀποθάνουν γιὰ τὰ ἰδιαιτικά τους.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν